

І.М.Пивоварчик

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського», Одеса, Україна
ВИЩІЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ЯК ОСЕРЕДОК СУЧАСНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ НАУКОВИХ ШКІЛ ОДЕЩИНИ

Аннотація

В статье определены теоретические и методологические подходы к исследованию феномена психологических научных школ. Раскрыто содержание феномена научных школ и исторические формы их трансформации. Предложен метод историко-критического анализа уровня сформированности научных школ в психологии. Рассмотрено становление одесских психологических школ А.Я.Чебикина, О.П.Санниковой, С.М.Симоненко которые в своем развитии достигли разного уровня сформированности.

Ключевые слова: научная школа, научная деятельность, метод историко-критического анализа уровня сформированности и развития психологических научных школ.

Анотація

У статті визначено теоретичні та методологічні підходи до дослідження феномену психологічних наукових шкіл. Розкрито зміст феномену наукових шкіл та історичні форми їх трансформації. Запропоновано метод історико-критичного аналізу рівня сформованості наукових шкіл у психології. Розглянуто сучасні одеські психологічні школи О.Я.Чебикіна, О.П.Саннікової, С.М.Симоненко, які досягали різного рівня сформованості.

Ключові слова: наукова школа, наукова діяльності, метод історико-критичного аналізу рівня сформованості та розвитку психологічних наукових шкіл.

Annotation

Theoretical and methodological approaches to researching the phenomenon of psychological scientific schools are dealt with in article. Understanding of contents of scientific schools phenomenon and historical forms of transformation has been presented. The method for historical and critical analysis of scientific schools formation level in psychology was suggested. Making of Odessa psychological schools (A.Chebykin, O.Sannikova, S.Simonenko) which at one time reached different level of formation, is considered.

Keywords: a scientific school, scientific activity, method of historic-critical analysis of stage of forming and development of scientific psychological schools.

Незалежність України поставила багато питань пов'язаних з переосмисленням її історичної спадщини в тому числі і наукової з урахуванням регіональних здобутків. В цьому аспекті особливої уваги набувають дослідження з осмислення та висвітлення розвитку психологічних наукових шкіл, які започатковувалися на Одещині.

Незважаючи на те, що у психології є чимало робіт, у яких розглядаються різні аспекти вказаної проблеми [1], [2], [3], [6], [14], [16], [19], [20] та ін., фактично відсутні спеціальні дослідження, в яких вивчалися б питання щодо становлення психологічних наукових шкіл саме на Одещині.

Виходячи з наведеного **метою** дослідження було: визначення наукових психологічних шкіл, що історично склалися на базі вищих навчальних закладів в Одеському регіоні, а також розкриття ознак та їх характеристик.

При цьому ми ставили наступні завдання:

1. Уточнити теоретико-методологічний зміст феномену психологічних наукових шкіл;

2. Створити метод історико-критичного аналізу рівня сформованості і розвитку психологічних наукових шкіл;

3. Охарактеризувати основні тенденції та ознаки становлення сучасних психологічних наукових шкіл в умовах вищого навчального закладу.

Проведений аналіз сучасної історико-психологічної [2], [3], [6], [14], [16] та ін., а також наукознавчої [11], [17], [18] та ін. літератури з проблем організації науки та наукової діяльності надав можливість сформулювати розуміння та визначити зміст наукової школи як історичного об'єднання фахівців-одномумців, згуртованих навколо засновника та організатора визнаної наукової проблеми, що має прогресивний або інноваційний характер.

Як засвідчили результати досліджень наукова школа повинна характеризуватися: наявністю інтелектуальної харизми у лідера-засновника; розробкою актуальної соціально-визнаної наукової ідеї; консолідацією вчених, які мають значну мотивацію і пов'язані спільністю наукового пошуку, спадкоємністю принципів, підходів, традицій; зрівнювання актуальності у вирішенні завдань проведення науково-дослідної роботи і підготовки наукових кадрів.

При пізнанні історико-процесуального характеру розвитку наукової школи [2], [6], [14], [16], [19], [20] нами умовно було виділено три форми – „класична”,

„дисциплінарна”, „проблемна”, в основу яких покладені відповідні принципи організації науки.

У своїй роботі ми виходили з припущення про те, що створивши певний алгоритм дослідження наукових шкіл, ми зможемо оптимізувати процес їх системно-історичного пізнання. У зв'язку з цим в результаті дослідницького пошуку був розроблений „метод історико-критичного аналізу рівня сформованості та розвитку наукових психологічних шкіл”, в основу якого покладена трьохаспектна система наукової діяльності [20], концепція історичного розвитку наукових шкіл [17], етапність існування наукових об'єднань [11; 40-56], а також формально-змістовний аналіз їх ознак (див табл.1).

Використання цього методу дозволило: розкрити як ознаки формування конкретних наукових шкіл у психології на кожному етапі існування (започаткування, становлення, зрілого життя) так і визначати рівень їх сформованості.

Узагальнення та систематизація результатів наукової, педагогічної та організаційної діяльності вчених Одещини, які працювали у вищих навчальних закладах, дозволило визначити низку нових наукових психологічних шкіл, які почали інтенсивно розвиватись, базуючись та продовжуючи розробку різних аспектів предметної галузі попередніх одеських шкіл. Однією серед них була наукова школа емоційної регуляції діяльності О.Я.Чебикіна. До фундаментальних добутоків його наукової школи можна віднести:

по-перше, концепцію про детермінуючі фактори емоційної стійкості людини та умови її формування. В межах останньої доведено, що емоційна стійкість людини детермінується різним комплексом психологічних особливостей, що знаходяться в певному співвідношенні, яке залежить від домінуючого мотиву та конкретних умов діяльності. При цьому таких комплексів може бути безліч і в кожному з них є провідні властивості. Їх визначення дозволяє оптимізувати процес оцінки психологічної підготовки людини до підвищення її емоційної стійкості;

Алгоритм історико-критичного аналізу рівня сформованості та розвитку психологічних наукових шкіл

	Змістовні ознаки	Формальні ознаки			
		Наукове товариство	Соціальне та професійне положення в науковій ієрархії	Наукові результати	Форми презентації та апробації
Етап заповнення	Наявність актуальної наукової ідеї	Реалізатори програми. Неформальні колективи, проблемні або творчі групи.	Учений ступінь, звання та посада.	Статті, тези.	Публікації.
	Первинне формування науково-дослідної програми				
Етап становлення	Розробка гіпотези концепцій, теорій, законів, механізмів, підходів тощо	Учні. Кафедри, секції, лабораторії.	Членство в редколегіях. Членство в закордонних та національних академіях, наукових товариствах, радах.	Інноваційні підручники. Науково-методичні посібники. Дисертації. Монографії. Авторські свідоцтва, патенти, винаходи, упровадження.	Участь у конференціях, з'їздах, конгресах різного масштабу. Обмін досвідом, лекторська та просвітницька діяльність тощо.
	Уточнення, деталізація основних положень науково-дослідної програми				
Етап зрілого життя	Результати наукової діяльності виступають методологічною основою інших досліджень	Реципієнти. Товариства, об'єднання, центри, дослідницькі організації, НДІ.	Міжнародні та національні премії, нагороди. Вміщення інформації про вченого та його досягнення в журналах, що мають визнаний „науковий рейтинг”, різного роду словниках, енциклопедіях, престижних виданнях.		Періодичні та тематичні видання. Організація та проведення конференцій, з'їздів, конгресів, семінарів та ін. Участь в національних та міжнародних програмах, проектах тощо.
	Структурне розчленування предметної галузі на декілька нових напрямів				
	Структурне розчленування предметної галузі на декілька проблемних течій				
	Розроблений напрям включений до офіційних класифікаційних схем науки				

по-друге, концептуальну модель емоційної регуляції пізнавальної діяльності, що передбачає три етапи в її змісті: орієнтовано-мотиваційний, виконавчий та рефлексивно-оцінний. Доведено, що на першому етапі емоції відображають співвідношення зовнішніх мотивів успіху чи неуспіху та реалізації стереотипних схем дій, що здійснюються ради цих зовнішніх мотивів. На цьому етапі характер емоційних проявів фіксується у вигляді задоволення чи незадоволення. На другому етапі емоції відображають відношення між внутрішніми мотивами та кінцевим результатом. Емоційні стани успіху та неуспіху, які виникають при цьому на відміну від задоволення

виконують функції внутрішніх оцінок проміжних результатів цілі, що сприяє механізму емоційної регуляції по виконанню функції наведення та виникнення впевненості чи сумніву. На третьому етапі емоції відображають відношення між внутрішніми мотивами предметного змісту, що якісно розвивається. Вони входять в процес цілеполягання і сприяють не тільки досягненню проміжних результатів, але й осмисленню внутрішніх закономірностей проміжного змісту діяльності. Тут функції емоцій пов'язані з процесом формування новоутворень, що ведуть до зміни предметів діяльності у відповідності до закономірностей її розвитку. Визначені психолого-педагогічні умови підтримки емоційної регуляції пізнавальної діяльності. Так на першому етапі провідним емоціогенним ефектом є новизна, що відображається в здивуванні, на другому, - драматизація, що відображається у цікавості та допитливості, на третьому, - успіх, що характеризується інтересом. Розроблені адекватні методи емоційної регуляції пізнавальної діяльності;

по-третє, системно-діяльнісну модель підготовки сучасного вчителя, виходячи з трьох парадигм: по-перше, переорієнтації системи підготовки вчителя, як передавача знань в підготовку його як розробника власної навчальної діяльності, новатора спроможного реалізувати інноваційні технології в професійній діяльності; по-друге, переорієнтації підготовки вчителя з розпорядника учнівського колективу в організатора спільної діяльності учнів; по-третє, переорієнтації з формування, переважно, емпіричного типу мислення у майбутніх вчителів на розвиток теоретичного, творчо-педагогічного мислення. Створені та опробовані конкретні психолого-педагогічні умови щодо методичного забезпечення навчальних планів та програм цієї підготовки.

Наразі до наукової школи О.Я.Чебикіна входять його учні (понад сімдесят аспірантів, докторантів) та понад 40 послідовників, які успішно поглиблюють творчі здобутки вченого.

Завдяки значній науково-організаційній діяльності О.Я.Чебикіна створено Південний науковий центр АПН України, Об'єднання „Інноваційні та

інформаційні технології освіти”, Одеське товариство психологів, Психоаналітичний інститут та інші науково-дослідні установи, які суттєво покращили рівень надання науково-методичної допомоги практичним психологам, педагогам, батькам та учням.

Отже, на підставі вищенаведених фактів можна констатувати, що наукова школа емоційної регуляції діяльності О.Я.Чебикіна, яка за короткий час успішно пройшла етапи започаткування і становлення, визнана науковим товариством та на даному етапі знаходиться в періоді зрілого життя.

Як свідчить аналіз наукових досліджень, активно функціонує наукова школа індивідуальних відмінностей за емоційністю О.П.Саннікової. Наукова і практична діяльність ученої присвячена актуальним проблемам розбудови національної науки і підготовки висококваліфікованих фахівців із психології. Вона є провідним фахівцем вітчизняної психологічної науки, української диференціальної психології, і засновником напряму з розробки методологічних, теоретичних і прикладних проблем психології особистості та теорії емоційності. Ученою уточнено теоретичні та методологічні засади дослідження психологічних особливостей професіонала в галузі соціономічних професій, визначено концептуальні положення щодо дослідження професійного становлення педагога і психолога різних фахових напрямів на етапі навчання та професійної адаптації; розроблено новий комплексний метод психодіагностики і психокорекції особистості професіонала.

На підставі циклу теоретико-експериментальних робіт під керівництвом О.П.Саннікової сформована наукова школа, яка впроваджує ідею пошуку індивідуальних відмінностей за емоційністю, що виявляється в структурі рис особистості, у тому числі професійно важливих, у детермінації професійної діяльності. Результати досліджень та стандартизовані психодіагностичні методики (дванадцять свідоцтв про реєстрацію авторського права на твір), розроблені в межах наукової школи О.П.Саннікової широко застосовуються в Україні та за її межами. Завдяки її науково-організаційній діяльності було

створено факультет післядипломної освіти „Психологія”. На сучасному етапі наукова школа О.П.Саннікової складається з її учнів та послідовників, які досліджують різні аспекти індивідуальних відмінностей за емоційністю.

Отже, наявність потужного наукового потенціалу, а також всі вищенаведені факти дають підстави для констатування етапу зрілого життя наукової школи О.П.Саннікової.

Останнім часом інтенсивно утверджується наукова школа психології візуального мислення С.М.Симоненко. Її творча діяльність присвячена дослідженню феномену візуального мислення, на підставі розробленого вченою стратегіально-семантичного підходу до його вивчення. С.М.Симоненко започаткувала новий напрям у дослідженні мисленнєвих процесів - стратегіально-семантичний підхід до дослідження візуального мислення, розкрила та описала його механізми, зробила значний науковий внесок в уточнення класифікації мисленнєвих процесів, розкрила механізми й особливості розвитку цього мисленнєвого процесу в онтогенезі та антропогенезі, його роль у різних видах творчої діяльності.

На сьогодні наукова школа візуального мислення складається з учнів, аспірантів та здобувачів, у працях яких знаходять свій подальший розвиток основні положення наукового доробку С.М.Симоненко.

Усі вищезазначені ознаки наукової школи психології візуального мислення С.М.Симоненко свідчать про те, що рівень її розвитку відповідає етапу становлення.

Таким чином, всі наведені результати дають підстави зробити наступні висновки:

1. Показано, що в сучасній психологічній науці проблема наукових шкіл займає одне із провідних місць в історії, теорії та практиці. Водночас методологічні засади, які б характеризували наявність і специфіку наукових психологічних шкіл, недостатньо визначені.

2. Уточнено розуміння наукової психологічної школи як історичного об'єднання фахівців-одномумців, згуртованих навколо засновника та

організатора визнаної наукової проблеми, що має прогресивний або інноваційний характер.

3. Запропоновано метод історико-критичного аналізу рівня сформованості та розвитку наукових шкіл у психології, який передбачає, по-перше, врахування конкретного історичного періоду, у якому відбувалося її зародження і формування, по-друге, притаманну їй форму трансформації, по-третє, рівень сформованості, тобто етап розвитку, який визначається за допомогою формальних та змістовних ознак.

4. Установлено, що в період з 50-х рр. ХХ ст. виникли наукові школи, які сприяли активному розвитку психологічної науки та підвищенню її іміджу, а саме наукові школи О.Я.Чебикіна, О.П.Саннікової, та С.М.Симоненко. Серед них провідне місце займають школи емоційної регуляції діяльності (О.Я.Чебикін), та індивідуальних відмінностей за емоційністю (О.П.Саннікова), ознаки яких (від достатнього до високого рівням) відповідають етапові зрілого життя, що обумовлює їх інтенсивний подальший розвиток та світове визнання. Наукова школа психології візуального мислення (С.М.Симоненко) характеризується системою ознак, що свідчить про відповідність рівня сформованості цієї школи етапу становлення. Усі ці школи розвивалися за „проблемним” принципом, унаслідок чого набули відповідної форми.

5. Визначено, що О.Я.Чебикін, та О.П.Саннікова стали засновниками спеціальних психологічних дослідницьких установ, створених уперше в південноукраїнському регіоні, що, у свою чергу, значно підвищувало авторитет психологічної науки та визначало Одесу як один із провідних науково-дослідницьких центрів у цій галузі.

6. Показано, що сучасні психологічні школи та напрями Одещини продовжують наукові традиції, започатковані психофізіологічною, експериментально-психологічною та теоретико-методологічною школами.

Література:

1. Абульханова-Славская К.А., Брушлинский А.В. Философско-психологическая концепция С.Л. Рубинштейна: К 100-летию со дня рождения. – М.: Наука, 1989. – 248 с.

2. Акимова Л.Н. Становлення і розвиток вітчизняної експериментальної психології (на матеріалі Південноукраїнського регіону). Автореф. дис... канд. псих. наук: 19.00.01/ Одес. нац.ун-т. - О.,2001. – 19 с.
3. Будилова Е.А. Социально-психологические проблемы в русской науке Вторая половина XIX – начало XX века. – М.: Наука, 1983. – 232 с.
4. Драголи А.Л. Неопубликованные рукописи Н.Н. Ланге // Вопросы психологии, 1968. №1, - С.100-109.
5. И.М. Сеченов Избранные произведения / Под ред. Х.С. Коштоянца. В 2-х томах. – М.:Изд-во Академии наук СССР, 1952.
6. Мартинюк В.М. Особливості розвитку української психології у XVIII ст.: Автореф.дис...канд.псих.наук: 19.00.01/К.ун-т. – К., 1997. – 26 с.
7. Новороссийский университет. Одесса. О чтении публичных лекций профессором Н.Н. Ланге. - ОДОА. - Ф.45. – Оп.8 (1904). – Ед.хр.17. – л.368.
8. Новороссийский университет. Одесса. О чтении публичных лекций профессором Н.Н. Ланге. - ОДОА. - Ф.45. – Оп.8 (1901). – Ед.хр.17. – л.1-2.
9. Новороссийский университет. Одесса. О чтении публичных лекций. - ОДОА. -Ф.45. – Оп.7. (1873). – Ед.хр.12. – л.10-12, 22, 24-25.
- 10.Новороссийский университет. Одесса. О чтении публичных лекций. - ОДОА. - Ф.45. – Оп.7. (1872). – Ед.хр.39. – л.2-6.
- 11.Новые научные направления и общество: Сб. Науч.трудов./Под ред. Т.И.Заславская, О.И. Иванов, В.Ж. Келле, С.А. Кугель, И.А. Майзель. – М.-Л.: АН СССР Ин-т истории естествозн. и техники, 1983. – 236 с.
- 12.Одесская государственная научно-публичная библиотека (1926-1930). Справка выданная аспиранту Одесской Центральной Научной Библиотеки А.Я.Дунаевскому. - ОДОА. - Фр. 1287. – Оп.1. – Ед.хр.16. – л. 25, 95.
- 13.Одесская государственная научно-публичная библиотека. Заявление аспиранта ЦНБ О.М. Гороцкого. - ОДОА.-Фр.1287.–Оп.1. – Ед.хр.16. – л.16.
- 14.Петровский А.В. Вопросы истории и теории психологии: Избранные труды. – М.: Педагогика, 1984. – 272 с.
- 15.Психический мир/ Под ред. М.Г. Ярошевского. – М.: Ин-т практической психологии, Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 368 с.
- 16.Роменец В.А., Маноха І.П. Історія психології ХХ століття: Навч. посібник / Вст.ст. В.О. Шатенка, Т.М. Титаренко. – К.: Либідь, 1998. – 992 с.
- 17.Хайтун С.Д. Проблемы количественного анализа науки. – М.:Наука, 1989. – 280с.
- 18.Школы в науке / Под ред. С.Р. Микулинского, М.Г. Ярошевского, Г.Кребса, Г. Штейна. - М.: Наука, 1977. – 524 с.
- 19.Элькин Д.Г. Восприятие времени. – М.: Изд-во АН РСФСР, 1962. – 310 с.
- 20.Ярошевский М.Г. Психология в XX столетии: Теоретические проблемы развития психологической науки. – М.: Политиздат, 1974. 447 с.